

การวิจัยและพัฒนาเรื่อง ภูมิปัญญาการแสดงลำตัดบ้านต๋อสู่ศิลปะการแสดงร่วมสมัย
Research and Development on the application of the wisdom of “Lam tab Tao”
show for contemporary Performance art.

สุริยา บรรพลา¹

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย 1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่อง ลำตัดบ้านต๋อไทยเลย 2) เพื่อประยุกต์องค์ความรู้เดิมที่เป็นภูมิปัญญาเฉพาะอัตลักษณ์ จากองค์ประกอบแสดงเป็นเรื่องลำตัดบ้านต๋อไทยเลย ให้เข้ากับยุคสมัย กลุ่มเป้าหมาย เลือกลุ่มที่มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการให้ข้อมูลด้านภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบลำตัดบ้านต๋อไทยเลย ใช้คนลำตัดบ้านต๋อซึ่งเป็นคนที่มีความสมบูรณ์ด้านองค์ประกอบของคณะแสดงที่ยังเหลืออยู่ ใช้วิธีวิจัยและพัฒนาเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาข้อมูลเอกสาร การศึกษาภาคสนาม สัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม แบบสังเกต การวิเคราะห์ข้อมูล โดยวิธีวิเคราะห์เนื้อหาแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยครั้งนี้ 1) ผลการศึกษาภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่องลำตัดบ้านต๋อไทยเลย เป็นภูมิปัญญาที่คิดค้นขึ้นโดยได้รับอิทธิพลจากวิถีการดำรงชีวิต วัฒนธรรมที่เป็นประเพณีของชาวบ้านแฝงไว้ในองค์ประกอบการแสดงลำตัดบ้านต๋อไทยเลย ในขั้นตอนการแสดงตามเรื่องได้นำความรู้ที่เป็น ภูมิปัญญาประยุกต์พัฒนาทั้งรักษาอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาที่เป็นองค์ความรู้เดิม ผสมผสานบูรณาการเข้ากับสื่อและเทคโนโลยีสมัยใหม่มากที่สุด 2) ผลการศึกษา การประยุกต์ภูมิปัญญาที่เป็นองค์ความรู้เฉพาะอัตลักษณ์ศิลปะการแสดงพื้นบ้านจากองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่องลำตัดบ้านต๋อไทยเลย ให้เข้ากับยุคสมัย ภูมิปัญญาที่แสดงอัตลักษณ์ท้องถิ่นไทยเลยในองค์ประกอบการแสดงลำตัดบ้านต๋อที่นำมาใช้ประยุกต์เข้ากับการแสดงหมอลำของอีสานและการแสดงละครภาคกลาง ได้แก่ วิธีการ การขึ้นต้นเสียงร้อง ตามแบบแผนเดิมของวิธีการลำตัดบ้านต๋อ คือ การเอื้อนลูกคอและการเปล่งเสียงถ้อยคำ แล้วร้องผสมผสานให้เข้ากับทำนองเพลงและดนตรีทั้งตะโพน กลอง รวมทั้งเครื่องดนตรีสากล เช่น กลองชุด พิณ กีตาร์ โปงกลางเหล่านี้เป็นสื่อสมัยใหม่ เป็นที่นิยมของคนในยุคปัจจุบัน ผสมผสานเข้ากับการแต่งบทละครแบบภาคกลางซึ่งนำมาผสมผสานได้แก่ ลักษณะการสร้างระบำในแต่ละฉาก

คำสำคัญ: การพัฒนาศิลปะการแสดงร่วมสมัย

Abstract

The purposes of this research were 1) to study the wisdom hidden in the elements of the show called Lam Tab Tao Loei, and 2) to apply the known specific identity wisdom from the elements of the show called Lam Tab Tao Loei to modern age. The participants of the study were the Lam Tab Tao performers of Nam Porn village who has almost completely remained the elements of the traditional show. The qualitative research was used. The data were collected from the available document, the fieldwork

¹ อาจารย์ ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

study, the in-depth interview, the focus-group discussion, and the observation forms. The obtained data were analyzed using the content analysis.

The findings were 1) the wisdom hidden in the elements of the show called Lam Tab Tao Tai Loei was derived from the influences of the ways of life and the cultures that was the villagers' tradition. In performing, the wisdom of the show was applied and integrated to the modern technological devices. The wisdom which was the original knowledge of the show was also reserved. 2) The wisdom expressing the Tai Loei traditional identity in the elements of Lam Tab Tao Tai Loei that was adapted to the Mor Lam the traditional Esarn show, and the dramatic performances in the central region of Thailand was initiation of singing. It was characterized as that of Lam Tab Tao performance, that is drawing sound and expressing words at the beginning of the songs in order to accord with the rhythm and the music generated by both traditional Thai music instruments such as TaPhon or Klong and Western music instruments such as drums, or guitars. These are considered as modern media popular among people in the present age and are integrated with the play composing of central Thai style which contributed to creation of dancing postures for performance scenes.

Keywords: contemporary performance arts

ความเป็นมาของปัญหา

ลำตัดแต่ไทยเลย มีความสำคัญในฐานะ มหรสพที่ให้ความบันเทิงและประเทืองปัญญาอารมณ์ แบบท้องถิ่น และเป็นสื่อพื้นบ้านที่รวบรวมความรู้ ความคิดสะท้อนภูมิปัญญา ปรัชญา ความเชื่อ จิต วิญญาณและรวมลักษณะวิถีทางสังคม วัฒนธรรมอื่นๆ ที่แทรกซ้อนอยู่ในรูปแบบการแสดงที่ปรากฏตามบทร้อง บทเจรจา การแต่งกายและรูปแบบการดำรงชีวิต แต่เดิม เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่เป็นแม่บท แม่แบบทาง ดนตรีและนาฏศิลป์แบบโบราณของชาวไทยเลยอย่าง แท้จริง เนื่องจากมีการใช้ภาษา ท่าทางและแนวทางการ บรรเลงดนตรี นอกจากนี้วิธีการแสดงมีความคล้ายคลึง และแตกต่างจากการลำเรื่องของชาวอีสานเหนือ (สุริยา บรรพลา, 2545) การแสดงเหล่านี้เป็นวิถีคิดผสมเป็น องค์ความรู้ที่แสดงออกทางด้านภูมิปัญญา ด้าน

ศิลปะการแสดงอย่างแท้จริง จำแนกได้ การใช้ภาษา สำเนียง ที่เปล่งออกมาเป็นบทเพลงประกอบจังหวะ ดนตรี ซึ่งเครื่องดนตรีพื้นบ้านคิดประดิษฐ์เองภายใต้ บริบททางสังคมวัฒนธรรม ภายภาพทางภูมิศาสตร์ รวมทั้งอัตลักษณ์การใช้องค์ประกอบทางสระเพื่อการ ฟ้อนรำ

ภูมิปัญญาหมายถึง องค์ความรู้ด้านใดด้าน หนึ่งหนึ่งของชาวบ้านที่สะสมมาเป็นเวลานานจากอดีต จนถึงปัจจุบัน เป็นศาสตร์และศิลป์ที่คุณค่า มีคุณค่า ทางคุณธรรม จริยธรรม อารมณ์ ความรู้สึกเพราะมาจาก วิถีการดำเนินชีวิต ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ประเพณี จารีต ขนบธรรมเนียมปฏิบัติ มาจากฐานคิดจากความเป็นจริง ของชีวิตมีปรัชญาเป็นที่ตั้ง วิถีปฏิบัติที่ดีและถูกต้อง ภูมิปัญญาด้านการแสดงเป็นเรื่องลำตัดแต่ เป็นองค์

ความรู้ที่ได้จากบริบททางสังคมวัฒนธรรม ทั้งประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม พัฒนาแสดงเป็นเรื่องราว มีอัตลักษณ์ทางการเปล่งเสียงถ้อยคำ แนวทางวิธีการร้องเพลง การออกสีลาทำพ็อนรำ ตามจังหวะดนตรี ทำนองเพลง ซึ่งชาวบ้านสร้างขึ้น จากสิ่งแวดล้อม ทางสังคม วัฒนธรรมที่ดำเนินชีวิตสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน ในที่นี้หมายถึงภูมิปัญญาด้านศิลปกรรมการแสดง

ศิลปะ หมายถึง ผลงานที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม มีสารัตถะทางความรู้สึกและอารมณ์ มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรมใดดีงาม เป็นที่ยอมรับของคนในสมัยอดีต สามารถสืบทอดต่อมาได้จนถึงปัจจุบัน ศิลปะจึงเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์วัฒนธรรมต่อไป

การวิจัยและพัฒนาเป็นการสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ มีคุณค่าทางใจ หรือการใช้สอยนั้นต้องรวบรวมข้อมูลวิเคราะห์ข้อมูลก่อน นำมาคิดประดิษฐ์ ศิลปินหรือผู้สร้างงานที่มีความสามารถจะสื่อความคิดด้วยเทคนิคและวิธีการ ตามสาขาของศาสตร์อย่างมีระบบ มีเหตุผล ด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ ประกอบเหตุผลที่เกิดจากการทดลองและสรุปความคิดเห็นให้ผู้อ่านมีความเข้าใจ เมื่อมนุษย์ในสังคมและวัฒนธรรมทุกแห่งทั่วโลก มีความต้องการที่จะสื่อ ระบาย สะท้อนหรือแสดงออกซึ่งอารมณ์ ความรู้สึก ความเชื่อและความคิดของตนด้วยรูปแบบและวิธีการต่างๆ เช่น การวาดภาพ การปั้นรูป การแกะสลัก การรำยารำ การร้องเพลง การทอผ้า การประดิษฐ์เครื่องใช้และเครื่องประดับต่างๆ

มนุษย์อาศัยศิลปะ เพื่อแสวงหาความดีงามและความบันเทิงให้แก่จิตใจ นับเป็นความดีงามที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกและอารมณ์ ศิลปะนอกจากจะเป็นสิ่งจรรโลงใจให้ความเพลิดเพลิน มีความงามที่เข้าถึงจิตใจของคนแล้วยังเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญของชาติประเทศที่เจริญแล้ว จึงถือว่าศิลปะเป็นของสูงค่าควรแก่

การเชิดชูยกย่อง (พระยาอนุমানราชธนะ, 2531) ศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้นจากความคิดจากนามธรรมให้เป็นรูปธรรมผ่านกระบวนการคิดและไตร่ตรองและกำหนดรูปให้เป็นงานสร้างสรรค์ทางศิลปะและด้วยกลวิธีเทคนิคต่างๆ

งานศิลปะประดิษฐ์ของมนุษย์จะใช้ความรู้ ประสบการณ์ ความสามารถทางด้านฝีมือ สร้างสรรค์ผลงาน จากจินตนาการและธรรมชาติ ผสมผสานกับแนวคิดอารมณ์ ความรู้สึก ที่อยู่ภายในจิตสำนึก แสดงออกเป็นรูปธรรม มีความรู้สึกและอารมณ์ผสมผสาน มีคุณสมบัติทางปัญญา แสดงออกเป็นสาระสำคัญ ผ่านงานศิลปะ

ศิลปะด้านการละครการพ็อนรำหรือนาฏศิลป์ นั้นมีมาแต่ดึกดำบรรพ์คู่กับมนุษยชาติ และมีอยู่ด้วยกันในทุกชาติ ทุกภาษาจะแตกต่างกันแต่แบบอย่างทางศิลปะและความละเอียดประณีตตามความนิยมของชนชาตินั้นๆ

สำหรับนาฏศิลป์จะเจริญรุ่งเรืองและพัฒนาต่อไปได้อย่างไม่หยุดยั้ง ต้องมีนาฏศิลปินดูแลเอาใจใส่ และเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ก็อาจมีดีบ้างไม่ดีบ้างปะปนกันไป สิ่งไหนดีก็นิยมนำไปฝึกหัดและแสดงให้แพร่หลายกันต่อไป การสร้างสรรค์ของนาฏศิลป์นี้มีภูมิได้เกิดขึ้นเอง แต่จะเกิดขึ้นจากสถาบันใดสถาบันหนึ่งในสังคม (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2543) ส่วนศิลปินรู้จักเลือกพัฒนานาฏศิลป์โดยใช้หลักของการเคลื่อนไหวเป็นปัจจัยแสดงออกเพื่อการสื่อสารในฐานะศิลปะแขนงหนึ่ง จึงเป็นสื่อสะท้อนวิวัฒนาการทางจิตใจของมนุษย์ โดยคิดกลวิธีจากจิตใจ ให้สัมพันธ์กันระหว่างอารมณ์ ความรู้สึกผ่านการเคลื่อนไหวของร่างกายตามแบบแผนวิธีการที่มีรูปแบบเดิม โดยอาศัยพลังและเจตนาของการสร้างสรรค์ผลงานเป็นเครื่องผลักดันจิตใจไปกระตุ้นร่างกายให้แสดงออกเป็นภาษาท่ารำ

ทุกชาติทุกภาษามีการพ็อนรำ มีดนตรี เริ่มแรก

ของการพอนำเป็นการแสดงอาการตามสัญชาตญาณ เช่น ดีใจ ก็กระโดดโลดเต้น เสียใจก็ตื้ออกซกตัว แล้วต่อมาก็จึงมีดนตรีประกอบเคาะให้เป็นจังหวะ เกิดมีจังหวะจากจังหวะขึ้นมาแล้วจึงมีกฎ มีข้อกำหนด ว่าการพอนำนั้นจะต้องมีท่าไหนบ้าง หรือควรจะมีท่าไหนจึงจะเรียกว่า ถูกตำรา ถูกจังหวะ การพอนำบางที่ดูสวยงามการคิดทำนาฏศิลป์นี้ถือว่าเป็นการพัฒนา เป็นการก้าวหน้า (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2534)

เมื่อ นำเอาสาระทางความคิดที่มีทั้งวัฒนธรรม และศิลปะที่แสดงออกได้เป็นพฤติกรรม สามารถนำเอาความรู้สร้างเป็นสื่อนวัตกรรมทางความคิด ด้านศิลปะการแสดงที่อุดมด้วยสุนทรียศิลป์พื้นบ้านท้องถิ่น เข้าผสมผสานจะทำให้ผู้ชมเกิดความเข้าใจในศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ผลที่ได้คือความมั่นคงและการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของเก่าที่ดีมีคุณค่าให้คงอยู่สืบไปและให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมทางสังคม ให้คงอยู่ด้วยเทคนิค วิธีการสร้างงานที่มีรูปแบบศิลปกรรมเป็นพาหนะนำพาวัฒนธรรมด้วยการสร้างนวัตกรรมใหม่ให้เข้ากับยุคสมัยในรูปแบบวิธีการดัดแปลง ปรับปรุง ประยุกต์ พัฒนา

การแสดงเป็นเรื่องลำดับเต้าของชาวไทยเลย มีองค์ประกอบทางการขับร้อง พอนำและลักษณะดนตรี มีเอกลักษณ์เฉพาะ ทำหน้าที่สร้างความรู้สึกอันดีงามที่เป็นแบบแผนถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษรุ่นต่อรุ่น ตรรกะหรือวิธีคิดที่ปรากฏเป็นสัญญาะใช้ในรหัสของภูมิปัญญาชาวบ้านให้คงอยู่ กระบวนการคิดประดิษฐ์ในด้านภูมิปัญญา จึงล้วนแต่เป็นไปเพื่อทำหน้าที่เชื่อมโยง ระหว่างคนกับสื่อศิลปะการแสดงพื้นบ้านแบบประยุกต์ผสมผสานด้านองค์ความรู้ของชาวบ้านที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยกระบวนการคัดกรองที่มีบรรพตฐานในสังคม จากอดีตผ่านคนรุ่นต่อมาเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลเดิมให้ทันสมัยเป็นศิลปะที่พัฒนาไปตามกาลเวลา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่อง ลำดับเต้าไทยเลย
2. เพื่อประยุกต์องค์ความรู้เดิมที่เป็นภูมิปัญญาเฉพาะอัตลักษณ์ จากองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่องลำดับเต้าไทยเลยให้เข้ากับยุคสมัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาด้านองค์ประกอบการแสดงลำดับเต้าไทยเลยเป็นการประยุกต์ให้เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านจากข้อมูลที่แสดงอัตลักษณ์ด้านศิลปะการแสดงพื้นบ้านให้เป็นศิลปะการแสดงร่วมสมัย ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบหลายวิธี (Multidisciplinary methodology) ประกอบด้วย การวิจัยเอกสาร (Document research) การวิจัยภาคสนาม (Field research) ด้วยวิธีการสังเกตร่วมสัมภาษณ์ การศึกษาเอกสารการวิจัยเชิงเปรียบเทียบ (Comparative research) ผู้วิจัยเรื่องนี้ได้รวบรวมข้อมูลทางเอกสารและทางภาคสนาม วิจัยรวบรวมข้อมูลทั้งสองประเภทนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล ตีความ สรุปผลการวิจัยและเขียนรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ มีรายละเอียดดังนี้

ข้อมูลเอกสาร

การรวบรวมข้อมูลทางเอกสารมีส่วนสำคัญด้านองค์ความรู้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวกับการแสดงเป็นเรื่องราว เพื่อนำข้อมูลมาประยุกต์ให้ลำดับเต้าไทยเลยให้เข้ากับยุคสมัย โดยการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ ประสบความสำเร็จ เพื่อช่วยให้ขยายประเด็นปัญหา สมมุติฐานและหัวข้อการวิจัยให้กระจ่างในเบื้องต้น ได้แก่ การรวบรวมเอกสารงานวิจัยประเภทตำรา หนังสือ เอกสารอ้างอิงที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับเรื่อง ที่วิจัยทางวิชาการ เรียกว่า ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ช่วยให้เข้าใจทฤษฎีและแนวคิด เป็นแนวทางในการดำเนินงานวิจัยของผู้สร้างงานนาฏศิลป์ เพื่อพัฒนาคุณภาพของงานวิจัยให้ลุ่มลึก กว้างขวาง จากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ความเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ แสดงภูมิปัญญาของชาวบ้าน และองค์ประกอบทางการแสดงเป็นเรื่องลำดับแต่่าไทยเลย

ข้อมูลภาคสนาม

การรวบรวมข้อมูลภาคสนาม สำหรับงานวิจัยแบบสร้างสรรค์หรืองานวิจัยเพื่อการพัฒนา ผู้วิจัยต้องเป็นผู้ออกแบบทางผลงาน แนวทางการประดิษฐ์ ประยุกต์ อัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาเฉพาะเรื่อง องค์ประกอบการแสดงลำดับแต่่าไทยเลย เพื่อการประดิษฐ์กรรม ตามแนวทางการสร้างสื่อศิลปะผสม ความจำเป็นของการใช้หลักศิลปะ 5 สาขาของจิตรศิลป์ บางส่วนมารวมเข้าด้วยกันในขั้นตอน กระบวนการสร้างผลงาน ซึ่งต้องมีการทดลอง ทดสอบ วิจัย ปรับปรุง แก้ไขการที่จะได้ผลงานสร้างสรรค์ที่ดีมีคุณภาพ ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลภาคสนามด้วยตนเอง การสังเกตใช้วิธีการสังเกตแบบเข้าไปมีส่วนร่วม ซึ่งมีภูมิปัญญาที่แสดงอัตลักษณ์แทรกในองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่องลำดับแต่่าไทยเลย ศึกษาท่ารำการจับมือ ตั้งวง การวางเท้า เข้า ลำตัว เหลี่ยมขา การทรงตัวและไหล คอ ศีรษะ สังเกตความสัมพันธ์ระหว่าง การเคลื่อนไหวของลำตัว มือ ศีรษะ เท้ากับจังหวะและทำนองเพลง

การรวบรวมข้อมูล ด้วยการสัมภาษณ์ คือวิธีการสนทนาอย่างมีจุดมุ่งหมายจากประชากรกลุ่มตัวอย่าง อาจมีการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล เป็นกลุ่ม เปิดโอกาสให้ ผู้ถูกสัมภาษณ์พูดอย่างอิสระ และใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จากหัวข้อและประเด็นที่สำคัญเพื่อให้ได้คำตอบจากการอธิบายอย่างชัดเจน มีเหตุผล และให้แสดงทัศนคติที่ลึกซึ้งก่อนการสัมภาษณ์ ต้องเตรียมการคือ จุดมุ่งหมาย เลือกผู้ให้สัมภาษณ์ ผู้ให้

ข้อมูลเป็นใคร ก็คนอยู่ที่ไหน เลือกรูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและแบบไม่มีโครงสร้าง

ประชากรกลุ่มตัวอย่าง (กลุ่มเป้าหมาย) ผู้วิจัยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ เกี่ยวกับการให้ข้อมูลด้านภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบลำดับแต่่าไทยเลย ท่ารำฟ้อน จากกลุ่มผู้สืบทอด (กลุ่มเป้าหมาย) ที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่ หัวหน้าคณะ พระเอก นางเอก และตัวประกอบ จำนวน 5 คน จากคณะลำดับแต่่าบ้านน้ำพร ส่วนหมู่บ้านอื่นๆ ที่มีบุคคลที่เคยแสดง เช่น บ้านก้างปลา ตำบลชัยพฤกษ์ อำเภอเมือง บ้านทรายขาว บ้านโพรงงาม บ้านนาบัว ตำบลทรายขาว อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย นำข้อมูลที่ได้สู่กระบวนการวิเคราะห์ สรุปเนื้อหาเพื่อการวิจัยและพัฒนาต่อไป

การจัดระบบข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้จากเอกสารและการลงภาคสนามในหมู่บ้านที่เกี่ยวข้อง และประชากรกลุ่มตัวอย่างด้วยวิธีการสังเกต การสัมภาษณ์ การถ่ายภาพ ถ่ายวีดิทัศน์ บันทึกเสียงมาแยกแยะและจัดระบบข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ สอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องวิจัยและพัฒนาการแสดงเป็นเรื่อง ลำดับแต่่าไทยเลย พิจารณาเลือกภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบการแสดง ลำดับแต่่า เลือกเฉพาะส่วนที่เป็นอัตลักษณ์ท่าทางการแสดง เช่น น้ำเสียง การขึ้นต้น บทร้อง จังหวะ ทำนองดนตรีสู่กระบวนการวิจัยและพัฒนาให้เข้ากับเทคนิคและสื่อสมัยใหม่

การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมจากเอกสารงานวิจัยและข้อมูลภาคสนามมาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยการสรุปความตีความหมาย ตามเนื้อหาสาระที่เป็นองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่อง ลำดับแต่่าไทยเลย เลือกเฉพาะภูมิปัญญา

ที่เป็นองค์ความรู้เฉพาะที่แสดงอัตลักษณ์ท้องถิ่น ตีความแบบพรรณนาวิเคราะห์ ตามหลักการและเหตุผลของการวิจัยและพัฒนาที่ตั้งไว้ตามวัตถุประสงค์

การสังเคราะห์ข้อมูลที่เป็นภูมิปัญญาที่แท้จริง จากองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่องลำดับแต่่าไทยเลย จัดหมวดหมู่ ปรัชษานักวิชาการด้านนาฏศิลป์ที่มีความรู้ความสามารถในการประยุกต์และพัฒนาการเป็นเรื่องราว ลำดับแต่่าไทยเลย โดยวิธีเลือกเฉพาะอัตลักษณ์ที่แสดงภูมิปัญญาการแสดงวิธีการประยุกต์และพัฒนา โนมหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

การทดลอง ใช้วิธีการฝึกนักศึกษา โดยเลือกบทเพลง ทำนองจังหวะ อารมณ์เพลงที่เหมาะสมกับยุคสมัย ออกแบบฉาก ออกแบบเครื่องแต่งกายให้สวยงาม ขึ้นต้นบทร้องตามแบบแผนเดิม เช่น คำว่าแต่นั้นแต่นั้นแล้วต่อด้วยทำนอง จังหวะตามแบบอย่างวิธีการเปล่งเสียง ถ้อยคำ หมอลำอีสานเหนือ การใช้ดนตรีพื้นบ้านประกอบการแสดงการออกแบบท่าฟ้อนรำถือแบบแผนการออกท่าฟ้อนรำประกอบบทร้องและดนตรีพื้นบ้านแบบอิสระ แต่อาศัยหลักการเคลื่อนไหว เพลงช้า – เพลงเร็ว เชื่อมต่อท่าฟ้อนรำให้เหมาะสมรูปแบบการแสดงที่มีความเหมาะสมและอัตลักษณ์เฉพาะนำเสนอในรูปแบบระบำรำในฟ้อนแทรกตอนใดตอนหนึ่งที่เหมาะสมกับการแสดงเป็นเรื่องทำวสีทนต์ ให้มีความเหมาะสมของสีเสื้อผ้า มีความสอดคล้องลักษณะของเนื้อหา ให้มีความเหมาะสมการใช้อุปกรณ์ประกอบการแสดง สารระสำคัญที่ถอดสัญลักษณ์ของเนื้อหาสู่รูปแบบการแสดงได้พอเหมาะนำเสนอรายงานการวิจัยเป็นแบบพรรณนา

ผลการวิจัย

การละเล่นแม่ต๋ำแต่่าไทยเลย เดิมเป็นการละเล่นของผู้ใหญ่ที่ต้องการนำเสนอบทบาทและ

สาระสำคัญของตัวละครในนิทานชาดก ได้แก่ เรื่องทำวสีทนต์ ทำวสีทนต์ ทำวสีทนต์ในเขตพื้นที่กลุ่มผู้ใช้ภาษาไทยเลย ตระกูลลาวหลวงพระบางมาเป็นเวลานานซึ่งอาศัยอยู่ในเขตจังหวัดเลย อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ และเขตลาวที่มีพื้นที่ติดต่อกันได้แก่ เมืองแก่นท้าว เมืองไชยบุรี จนกระทั่งเมืองหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ผู้ที่จะแสดงได้ดีต้องเป็นผู้เคยบวชเรียนและอ่านนิทานชาดก เป็นผู้สนใจมีความถนัดด้าน วิธีการร้องสูทขวัญ การฟ้อนรำแบบพื้นบ้าน รู้จักบทเพลงแม่ต๋ำแต่่าไทยเลย วิธีการร้องเพลงแบบช้า (สำเนียงไทยเลย) วิธีการร้องเพลงเร็ว (สำเนียงไทยเลย) การร้องกาพย์เห็ง การสวดสรภัญญะ การร้องเพลงรำวง การร้องเพลงจากบทพญา นำข้อมูลที่ได้สรุปเป็นแนวทางการพัฒนาแล้วทดลองแสดงจริงเพื่อให้ได้แนวทางการผสมผสานระหว่างวิถีทางการแสดงแบบใหม่กับวิธีการแสดงแบบเก่าเข้าด้วยกัน เป็นรูปแบบวิธีการที่ใช้องค์ความรู้เดิมเกิดเป็นนวัตกรรมการแสดงที่พัฒนาแล้วดีขึ้น

เนื้อหาศึกษาองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาในการแสดงลำดับแต่่าไทยเลย เพื่อนำภูมิปัญญาที่เป็นลักษณะเฉพาะ (อัตลักษณ์) ประยุกต์โดยใช้ศิลปะการแสดงร่วมสมัย ผสมผสานเข้ากับภูมิปัญญาเดิมได้แก่ วิธีการขึ้นต้นบทร้อง การเอื้อนลูกคอ ประกอบการใช้ภาษาไทยเลย ผสมผสานให้เข้ากับจังหวะทำนองเพลงและลักษณะดนตรีทั้งเครื่องดนตรีดั้งเดิมของไทยเลย ผสมให้เข้ากับสื่อเทคนิคและเทคโนโลยี ลักษณะทางการแสดงแบบสมัยนิยมทั้งที่เป็นรูปแบบการแสดงละครและการแสดงหมอลำอีสานเหนือ ในช่วงในตอนี่ควรรนำมาแทรกและแฝงไว้ โดยนำเรื่องทำวสีทนต์เป็นต้นแบบในการแสดง

จากการศึกษาภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่องลำดับแต่่าไทยเลย ซึ่งเป็น

ภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นไทยเลยที่คิดค้นประกอบการแสดงตามนิทานชาดก เพื่อใช้สอนบุคคลที่ไม่เคยอ่านหนังสือหรืออ่านไม่ได้ ให้มีความเพลิดเพลินผสมกับสาระของการดำรงชีวิตแบบชาวพุทธ สรุปได้ดังนี้

อิทธิพลจากการแสดงหมอลำอีสานเหนือจากจังหวัดอื่นๆ เข้ามามีบทบาทต่อการแสดงในงานบุญประเพณี ในรอบ 12 เดือน มีผลทำให้การแสดงหมอลำพื้นบ้านตำบลเตาไทยเลยค่อยๆ ลดบทบาทต่องานบุญประเพณีจางหายไปจากวิถีการดำเนินชีวิตแบบชาวพุทธ ซึ่งลำดับเตาไทยเลยมีทั้งอัตลักษณ์ทางการแสดงเป็นของตนเองได้แก่ การขึ้นต้นเสียงร้อง การเล่นลูกคอลูกเอื้อน การใช้ภาษาพื้นเมืองเจรจา ดำเนินเรื่องปนตลก แฝงแง่คิดแบบชาวพุทธ ทั้งลักษณะทำนองดนตรี จังหวะ อารมณ์เพลง วิธีการแต่งกายของตัวละคร การนำเสนอเรื่อง ซึ่งแฝงภูมิปัญญาเหล่านี้ในองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่องขึ้นตอนลำดับเตา สรุปเป็นข้อมูลการประยุกต์ให้เป็นสื่อศิลปะการแสดงลำดับเตา เนื่องจากศิลปะการแสดงเป็นศิลปะที่มีการเคลื่อนไหวมีพลวัตรในตนเองอยู่ตลอดเวลา หากศิลปะวัฒนธรรมการแสดงไม่ปรับปรุงตนเองก็จะเสื่อมสูญไป เมื่อมีการใช้เทคนิควิธีการใหม่ๆ ตามสมัยนิยม บูรณาการด้วยวิธีการนำศิลปะสมัยใหม่เชื่อมโยงให้วัฒนธรรมดั้งเดิม ได้แก่ อัตลักษณ์ทางภาษา วิธีการเปล่งเสียงถ้อยคำ การแต่งกาย ทำรำฟ้อน หลักการใช้สรีระวิธีการฟ้อนรำ จังหวะ อารมณ์ เครื่องดนตรี บูรณาการเข้าด้วยกันระหว่างศิลปะการแสดงแบบใหม่และคงอัตลักษณ์แบบดั้งเดิมผสมผสานเข้าด้วยกันให้เป็นรูปแบบที่น่าสนใจ

การประยุกต์องค์ความรู้เดิมที่เป็นภูมิปัญญาเฉพาะอัตลักษณ์ จากองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่องลำดับเตาไทยเลยให้เข้ากับยุคสมัย ปรากฏว่า

องค์ประกอบประกอบการแสดงเป็นเรื่องลำดับเตา

ไทยเลยให้เข้ากับยุคสมัย ภูมิปัญญาซึ่งเป็นองค์ความรู้เดิมด้านการแสดงจึงมีทั้งผู้ฟ้อนรำผู้ร้อง ผู้เล่นดนตรี การแต่งกาย บทร้อง วิธีการร้องการดำเนินเรื่องเพื่อปลุกฝังทัศนคติ ที่ดีด้านวิถีการดำเนินชีวิตแบบชาวพุทธ เป็นความรู้ที่สืบทอดมาจากภูมิปัญญาจากปู่ ย่า ตา ยาย ที่คิดค้นไว้รวบรวมองค์ความรู้ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ท้องถิ่นให้คงไว้เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจ ห่วงเหินกับผลงานที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ไว้

ในการประยุกต์องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาในอดีต แสดงอัตลักษณ์ที่แฝงอยู่ตามองค์ประกอบการแสดงลำดับเตาให้เข้ากับยุคสมัยในครั้งนี้ใช้เรื่องทำวสีทนต์ ซึ่งนำเรื่องราวมาจากวรรณกรรมชาดกท้องถิ่นอีสาน เป็นแกนนำพา ให้ศิลปะการแสดงลำดับเตาเทรคตามเนื้อหา เรื่องราวที่นำเสนอแบ่งเป็น 3 ฉาก คือ ฉากที่ 1 พรานบุญจับนางมโนรา ฉากที่ 2 มโนราบูชายันต์ ฉากที่ 3 ทำวสีทนต์เลือกคู่ ในกระบวนการปรับปรุงประยุกต์พัฒนาครั้งนี้ ใช้แนวทางการสร้างละครและการแสดงหมอลำอีสานเหนือแทรกเป็นตอนๆ แต่การแต่งกาย วิธีการร้อง การเอื้อนลูกคอ ยังคงอัตลักษณ์ตามรูปแบบหมอลำตำบลเตาและการใช้วิธีเอื้อนทำนองแบบหมอลำอีสานเหนือ นำกระบวนการสร้างสรรค์ตามวิธีการทางการสร้างศิลปะจิตรศิลป์มาใช้เพื่อความสมบูรณ์ ในการบูรณาการให้องค์ความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ปรากฏมีในลำดับเตาไทยเลย ให้คงงามทั้งสร้างเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่เป็นวันภาษาและอวัจนภาษา ทำให้ นักศึกษาที่เรียนในวิชานาฏศิลป์พื้นเมือง นาฏศิลป์ท้องถิ่น และนาฏศิลป์อีสานได้เรียนรู้ ความรู้ท้องถิ่นที่จะนำไปสู่ความเข้าใจและปฏิบัติได้สร้างสรรค์ได้ โดยวิธีการสังเกตทั้งรูปแบบดนตรีทำนองจังหวะ อารมณ์เพลง วิธีการใช้มือแขน เท้าขา ลำตัว ศีรษะ จาก ศิลปินต้นฉบับ ลำดับเตา นำมาประยุกต์ให้เข้ากับ หลักการใช้สรีระเพื่อการฟ้อนรำแบบไทยภาคกลาง

โดยจัดระเบียบของการเคลื่อนไหวร่างกายให้มีความเหมาะสมกับลักษณะลีลาท่ารำเดิม ยังคงอัตลักษณ์ของท่ารำท้องถิ่นต่อไป

ภาพที่ 1 ลำดับเต่าแบบดั้งเดิม

ภาพที่ 2 ลำดับเต่าแบบร่วมสมัย

อภิปรายผล

1. ภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่องลำดับเต่าไทยเลยลำดับเต่าเดิมเป็นการละเล่นของผู้ใหญ่ที่ใช้ร้องเรื่องในวรรณกรรมท้องถิ่นนิทานชาดก เช่น เรื่องท้าวสุริวงษ์ ท้าวไสวัต ท้าวสีทัน ผู้ร้องเป็นผู้เคยบวชเรียนมาก่อนเคยศึกษาวิธีการร้องและเปล่งเสียงถ้อยคำแบบต่างๆ โดยมักเล่าในงานบุญประเพณี เช่น งานบวชนาค งานศพ โดยเลือกตอนใดตอนหนึ่งที่มีความประทับใจ เช่น สนุก ไตรภครี และครีครื้น ตามแต่ผู้ร้องจะเลือกนำมาร้องในตอนแรกใช้วิธีการร้องแบบเล่าเรื่อง ใช้วิธีเปล่งเสียงสำเนียงแบบ

ท้องถิ่นตามวิธีการผันเสียงในหมู่บ้านนั้นๆ ทำให้เป็นที่สนุกสนาน ได้พัฒนาให้มีตัวละครหลายตัวแสดงตามบทบาทในเรื่องที่แสดง โดยหาเครื่องแต่งกายตามท้องถิ่นเท่าที่จะหาได้มีลำดับเต่าแพร่กระจายอยู่ในเขตพื้นที่กลุ่มที่ใช้ภาษาไทยเลยตระกูลลาวหลวงพระบางสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องมนุษย์ไม่ชอบสร้างวัฒนธรรมแต่ชอบหยิบยืม วัฒนธรรมอาจแพร่กระจายออกไปได้หลายๆ เขตวัฒนธรรมที่ปลายเขตหรือปลายทางต้องเหมือนวัฒนธรรมต้นกำเนิดไม่น้อย (นิยพรรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ, 2540) เมื่อมีการตัดถนนจากจังหวัดขอนแก่นเข้าสู่จังหวัดเลย และจากจังหวัดอุดรธานีเข้าสู่เขตจังหวัดเลย ประเพณีที่เคยหาการแสดงลำดับเต่าเป็นเรื่องไปแสดงตามงานบุญประเพณีจึงค่อยๆ ลดบทบาทลง หมอลำจากอีสานเหนือจึงเข้ามาแทนที่เนื่องจากการแสดงลำดับเต่าไทยเลยไม่พัฒนาตนเองให้เข้ากับยุคสมัย จึงกลายเป็นวัฒนธรรมการแสดงที่ไม่มีพลัง หากศิลปะการแสดงพื้นบ้านชนิดใดปรับตัวและสามารถพัฒนาเข้ากับสื่อสมัยใหม่ได้การแสดงนั้นๆ สืบต่อมาเป็นหลักประกันความยั่งยืนยาวนาน (กาญจนา แก้วเทพ, 2543)

ในการศึกษาภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่อง ลำดับเต่าไทยเลย มีคำว่า “แต่นั้น” “แต่นี้” เป็นคำขึ้นต้น ส่วนคำลงท้าย “แต่ท่อน แล้วเด ไตแท้ แต่่นอ ว่าจ้งไต่ น้อยเออย” การร้องเร็วจะขึ้นต้นด้วยคำว่า “แมงดับเต่า แมงเม่าชี้หมา หรือแมงดับเต่า แมงเงา แมงงอด หรือ “เต่า เล่า เต่า เล่า เต่า เล่า เต่า” หรือ ไตง ไตง ไตง ไตง ไตง ไตง” หลักการออกทำฟอนตัวพระมีอวงเสมอไหล่ ตัวนาง มีระดับหน้าอก ด้วยกษ มีสูงกว่าศิระชะ ตัวลิง มีอวงต่ำระดับเอว แต่เนื่องจากตัวละครตัวนางใช้ผู้ชายแสดงการก้าวทำต้องระยะสั้น วิธีฝึกใช้เชือกมัดข้อเท้าทั้งสองไว้ขณะก้าว ภูมิปัญญาด้านการใช้เพลงประกอบใช้ระนาด

ตามวิธีการรำแบบเพลงช้า – เพลงเร็ว นำมาเป็นแก่นกลางในการใช้สรีระเพื่อการแสดงละคร ทำวสีทนระบบประยุกต์ สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการสร้างสรรคงานศิลปะที่กล่าวว่า วิธีทำให้เกิดศิลปะสามารถนึกเป็นมโนภาพขณะที่มีความรู้สึกเป็นญาณทัศนะ หรือเกิดอารมณ์สะเทือนใจเมื่อมีสิ่งใดมาบังตาใจ ก็จะใช้ความคิดสามารถทำให้เกิดเป็นศิลปะกรรมขึ้นได้ จากสิ่งนี้นึกคิดคือ สร้างจากสิ่งที่ไม่รูปร่างให้เป็นรูปร่าง (พระยาอนุমানราชชน, 2531) ในการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในองค์ประกอบการแสดงเป็นเรื่องลำตัดแต่ไทยเลย ใช้เรื่องทำวสีทนซึ่งเป็นนิทานชาดก เนื้อเรื่องแสดงถึงความเพียรของ ทำวสีทนที่ตามหาคนรักในบทละครได้แทรกคติธรรมในการดำเนินชีวิตแบบชาวพุทธ สอดคล้องกับการอนุรักษ์เรื่องราวในอดีตสู่สังคมปัจจุบันด้วยรูปแบบศิลปกรรม เป็นงานวิจัยแบบสร้างสรรค์ด้านศิลปะ สามารถเชื่อมโยงเรื่องความเชื่อวิถีชีวิต การเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่สังคมปัจจุบัน เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมภายใต้เงื่อนไข งานศิลปะยุคนี้ให้ความสนใจค้นคว้างานศิลปะในอดีต ผู้วิจัยไม่เพียงแต่รวบรวม วิเคราะห์เรื่องราว รูปแบบ เพื่อนำเสนอเท่านั้น หากแต่ชี้ให้เห็นคุณค่าของอดีตที่มีความหมายต่อปัจจุบันเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ และเผยแพร่ผลงานในอดีต (ภรดี พันธุภากร, 2544) ในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. ควรกำหนดเป็นนโยบายในระดับจังหวัดให้มีแผนปฏิบัติเพื่ออนุรักษ์ พื้นฟูการประกวดองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในบทร้องลำตัดแต่ไทยเลย โดยให้ผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะวิธีการเปล่งเสียงถ้อยคำ การเอื้อนลูกคอ ตามแนวรูปแบบวิธีการ

เปล่งเสียงถ้อยคำในอดีตเป็นต้นแบบ เพื่อเก็บข้อมูลไว้ เพราะแต่ละหมู่บ้านมีวิธีการแตกต่างกัน

2. ควรกำหนดแผนปฏิบัติการประยุกต์วิธีการเปล่งเสียงถ้อยคำตามรูปแบบในอดีตให้เข้ากับแนวทางการเปล่งเสียงถ้อยคำผสมผสานให้เข้ากับหมอลำ – หมอแคน

3. กำหนดแผนฝึกปฏิบัติด้านการร้องเพลงลำดับแต่ไทยเลยประยุกต์เสนอเป็นแนวทางไว้ ดังนี้ ประกวดการร้องเพลงลำดับแต่ประยุกต์เดี่ยวและเป็นหมู่คณะ หรือในแต่ละหมู่บ้าน ทั้งผู้ใหญ่และเยาวชน เผยแพร่องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา การลำตัดแต่ไทยเลย ลำเรื่องให้กับนักเรียน นักศึกษา ประชาชน จัดทำเป็นตำราแบบเรียน มีทั้งองค์ความรู้ อันแสดงภูมิปัญญาที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะในเขตจังหวัดเลย ฝึกปฏิบัติองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา การสร้างเครื่องแต่งกายที่มีอัตลักษณ์เฉพาะเพื่อการคิดค้นระบำรำฟ้อนต่อไป กำหนดวันประกวดแข่งขัน องค์ความรู้อันเป็นภูมิปัญญาที่แสดงอัตลักษณ์ท้องถิ่น ด้านต่างๆ เช่น วิธีการเปล่งเสียงถ้อยคำ การสร้างเครื่องแต่งกาย การร้องลำตัดแต่คนเดียว การร้องเป็นหมู่คณะการแสดงเป็นเรื่องราว ในงานประชุมเชิงวิชาการหรือวันเด็ก

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ควรศึกษาวิจัยในลักษณะการวิจัยและพัฒนา รูปแบบแนวทางการฟื้นฟู อนุรักษ์ ภาษาไทยเลยกับบทร้องการแสดงลำตัดแต่ไทยเลย เพื่อหาแนวทางการประยุกต์และการสร้างใหม่ โดยรักษารากเหง้าทางภูมิปัญญาที่แสดงอัตลักษณ์ท้องถิ่นไทยเลยด้านศิลปะการแสดง

เอกสารอ้างอิง

กาญจนา แก้วเทพ. (2543). **สื่อสารมวลชนทฤษฎี และแนวทางการศึกษา**. กรุงเทพฯ : เอดิชั่นเพรสโปกัส.

คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2534). การบรรยายประกอบการสาธิตออกตัวเรื่องมาตรฐานนาฏศิลป์ไทย. ใน **นาฏศิลป์ไทยเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุครบ 3. รอบ**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภรดี พันธุภากร. (2544). **การวิจัยทางศิลปะและศิลปะประยุกต์**. ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา.

สุริยา บรรพลา. (2545). **พิธีกรรมเลี้ยงปีอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย**. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา สำนักงานบัณฑิตศึกษา สถาบันราชภัฏเลย.

อนุমানราชธน, พระยา. (2531). **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ : ครูสภา ลาดพร้าว.